

АЛІМЕНТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ПОЄДНАННЯ ПРИВАТНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ІМПЕРАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Чепис Олеся Іванівна,

викладач кафедри цивільного права
юридичного факультету

Ужгородського національного університету

Термін «аліменти» походить від латинського *alimentum*, що в перекладі означає «утримання». Аліментні відносини були відомі Римському праву і носили назву «аліментарні» – зобов'язання по утриманню [1, с.238]. Виникали вони в силу закону між близькими родичами. Обов'язок сплачувати аліменти на дітей покладался, в першу чергу, на батька, потім на матір, і накінець, на родичів по прямій лінії з боку батька та матері; з іншого боку, діти мали аналогічний обов'язок стосовно батьків [2, с.94]. У сучасному розумінні аліменти – це утримання, яке одна особа зобов'язана надавати тому, з ким вона перебуває у сімейних правовідносинах, за наявності умов, передбачених законом або договором [3, с.177].

Дослідженням питань, пов'язаних з аліментуванням, присвячені роботи Ромовської З.В., Рясенцева В.О., Ворожейкіна Є.М., Даниліна В.І., Реутова С.І., Антокольської М.В., Жилінкової І.В., Граве К.А., Червоного Ю.С., Антошкіної В.К., Ульяненко Є.О., Афанасьєвої Л.В. та ряду інших науковців.

Метою даного дослідження є з'ясування того, яким чином у регулюванні аліментних правовідносин поєднуються публічний і приватний інтереси, імперативний і диспозитивний методи.

Встановлення у сімейному законодавстві положень про аліментування має велике соціальне значення. З одного боку, правом закріплюються етичні норми щодо надання матеріальної підтримки дітям, батькам, інвалідам, особам похилого віку; з іншого – держава не може повною мірою гарантувати необхідне матеріальне забезпечення непрацездатним особам і тому зацікавлена, щоб утримання здійснювалося переважно за рахунок коштів самих членів сім'ї. Добровільне надання взаємної матеріальної підтримки – показник того, що сім'я нормально виконує свою економічну функцію. Моральний обов'язок членів сім'ї підтримувати один одного переводиться державою у сферу права і стає юридичним обов'язком, а правовий механізм регулювання сімейних відносин передбачає можливість примусового його виконання. У більшості випадків, до тих пір, поки подружжя перебуває у шлюбі і живе однією сім'єю, поки зберігається особисто-довірча основа їх взаємовідносин, спорів з приводу утримання не виникає. Як правило, вони добровільно надають матеріальну підтримку один одному. Коли ж відносини набувають конфліктного характеру, загрожуючи самому існуванню шлюбу, можливість отримати матеріальне утримання надають правові засоби.

Аліментні зобов'язання традиційно регулювалися імперативними нормами сімейного права, які не допу-

скали можливість укладати договори про надання утримання. Законом чітко встановлювалося коло учасників аліментного зобов'язання та передбачалися підстави, порядок і форма виплати. Із заміною імперативних норм на диспозитивні все стало на свої місця. На сьогоднішній день аліментні відносини регулюються самими суб'єктами за допомогою домовленостей. Сторони наділяються правом узгодження широкого кола питань: про строки, розмір, порядок і форму надання утримання, і тільки за відсутності договору, у зв'язку з його розірванням чи визнанням його недійсним вступають в дію норми сімейного законодавства [4, с.21]. Застосовуючи до договорів подружжя норми цивільного і сімейного права, необхідно керуватися правилами про співвідношення загального та спеціального законодавства: порядок укладення, виконання, зміни, розірвання, визнання недійсним договору про надання утримання регулюється нормами цивільного законодавства, а встановлення спеціальних правил, що витікають із специфіки аліментних зобов'язань – Сімейним кодексом України (далі СК). Чоловік та дружина можуть укладати один з одним будь-які договори. Відтінок публічності набувають лише ті, що стосуються аліментування (утримання). Це проявляється, насамперед, в особливостях їх оформлення, змісту та можливості примусового виконання.

Аліментні зобов'язання є відносними сімейними правовідносинами, що опосередковують переміщення матеріальних благ з майнової сфери боржника (платника) в майнову сферу кредитора (одержувача). Даний інститут покликаний виховувати у громадян почуття подружнього та батьківського обов'язку, і в кінцевому рахунку сприяє реалізації основного завдання – зміцнення сім'ї [5, с.5]. Аліментні зобов'язання виникають на підставі передбачених законом юридичних фактів: договору між сторонами чи рішення суду, в силу яких одні члени сім'ї зобов'язані надавати утримання іншим членам сім'ї, а останні вправі його вимагати [6, с.128]. Однак Л.М. Пчелинцева [7, с.315] відзначає, що аліментні зобов'язання виникають тільки на підставі юридичної сукупності:

- наявності між суб'єктами сімейних правовідносин;
- наявності необхідних для аліментування умов, визначених договором між сторонами чи законом;
- наявності договору подружжя про надання утримання або рішення суду про сплату аліментів.

Аліментні зобов'язання мають особистий характер. Це означає, що особа, яка зобов'язана сплачувати аліменти не має права перевести виконання цього обов'язку іншій особі. З іншого боку, особа, яка має право

вимоги, не може уступити його іншій особі. Право на отримання аліментів і обов'язок їх сплачувати не переходять в порядку спадкування. Ця обставина обумовлює припинення зазначених правовідносин у разі смерті будь-кого з їх учасників. Вимоги про сплату аліментів неприпустимо зараховувати разом з іншими зустрічними вимогами. До аліментних правовідносин не застосовується позовна давність (ст.20СК).

Зміст аліментного зобов'язання складає право отримувача аліментів вимагати їх сплати від платника. Право вимоги тут має чітко визначений об'єм, який повинен відповідати укладеному договору чи судовому рішенню. Однак, якщо матеріальний чи сімейний стан хоча б однієї сторони зазнав змін, або змінилася економічна ситуація в країні, обсяг їх прав і обов'язків може бути переглянутий. В цьому випадку зацікавлена сторона має право звернутися до суду з позовом про зміну встановленого розміру аліментів (ч.3 ст.80СК). Думається, що в такому випадку є можливість звернутися до суду і з позовом про зміну договору про надання утримання.

Договір подружжя про надання утримання – порівняно новий інститут в українському сімейному праві. За своїми юридичними характеристиками він є консенсуальним, безвідплатним, одностороннім. Стаття 78 Сімейного кодексу України встановлює вимоги до форми зазначеного договору – письмова, нотаріально посвідчена. На нашу думку, нотаріальне посвідчення договору про надання утримання підвищує рівень гарантій сторін, в першу чергу одержувача аліментів. У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса. Саме це положення є прикладом одночасного забезпечення і публічних, і приватних інтересів.

Договір подружжя про надання утримання може бути оформлений як самостійний або бути частиною шлюбного договору [8,с.141]. Істотними умовами договору про надання утримання, виходячи із змісту статті 78 СК, є умови, розмір та строки виплати аліментів. Розмір аліментів може встановлюватися у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі і визначається за домовленістю між сторонами. Якщо сторони дієздатні, вони вправі замінити аліменти одноразовою виплатою, а також встановлювати будь-яку суму аліментного платежу. Одноразова виплата аліментів у твердій грошовій сумі чи у вигляді майна в принципі не суперечить призначенню аліментних платежів. Така форма є доцільною у випадку, коли одна із сторін виїжджає в іншу країну для постійного проживання або коли сторони не бажають продовжувати будь-які відносини між собою і хочуть вирішити всі майнові проблеми водночас. Імперативність правового регулювання аліментних відносин яскраво проявляється у своєрідному принципі «неприпустимості погіршення становища» при укладенні договору про надання утримання – умови договору не можуть погіршувати становище того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги. Вказаний принцип знайшов своє відображення і у ст.182 та ст.189 СК, які передбачають, що умови договору про сплату аліментів на дитину не можуть пору-

шувати права дитини; мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Сторони можуть також передбачити відповідальність за несвоєчасну виплату аліментів. Утримання надається у грошовій чи натуральній формі.

У зарубіжних країнах поширеними є договори про сплату так званих «реабілітуючих» аліментів, які необхідні одному із подружжя для адаптації в нових умовах, наприклад, для того, щоб дружина могла закінчити навчання, перерване у зв'язку із вступом у шлюб чи народженням дитини, чи пройти курс підвищення кваліфікації для відновлення у своїй професії [9,с.164]. Виплата таких аліментів обмежена строком, необхідним для закінчення навчання, пошуку роботи і т.д. Подібна норма міститься і в СК України. Так, відповідно до ст.76 СК України, якщо у зв'язку із вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку з розірванням шлюбу і тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Важливою новелою СК є також норма, яка передбачає можливість подружжя домовитися про надання утримання незалежно від працездатності та потреби у матеріальній допомозі (ст.99 СК). Таким чином, договір про надання утримання дозволяє враховувати найрізноманітніші інтереси «слабкої» сторони, головне, щоб при цьому умови договору не погіршували її становища.

Зміна чи розірвання договору подружжя про надання утримання можливі в будь-який час за взаємною згодою сторін і посвідчується нотаріально. Не допускаються односторонні зміна чи відмова від договору. Однак якщо сторони не дійшли згоди, у них є можливість звернутися до суду з позовом про зміну чи розірвання договору. Суд може задовільнити вимоги позивача, якщо дійде висновку, що з моменту укладення договору матеріальне чи сімейне становище сторін суттєво змінилося:

- а) зменшилися доходи платника у зв'язку з втраченою працездатністю, безробіттям, банкрутством тощо;
- б) збільшилися доходи одержувача аліментів, в результаті чого він став більш забезпеченим, ніж платник;
- в) виникли труднощі з виконанням аліментного договору у зв'язку із укладенням платником нового шлюбу і народженням дітей.

У випадку не виконання чи неналежного виконання договору, особа, права якої порушені, також може звернутися до суду з позовом про примусове його виконання. Якщо договір розірвано за рішенням суду, суд може постановити про стягнення аліментів на підставі норм сімейного законодавства.

За наявності передбачених законом підстав, договір подружжя може бути визнано недійсним. Аналогічно до інших правочинів, аліментний договір може бути нікчемним або оспорюваним. До першої категорії належать договори, укладені з недієздатною чи мало-

літньою особою (до 14 років); фіктивні (укладені без наміру створити правові наслідки); удавані (наприклад, сторони, з метою ухилення від сплати податків, укладають договір про сплату аліментів шляхом передачі певного майна, насправді маючи на увазі договір купівлі-продажу цього майна) та інші. Оспорюваними є договори подружжя, укладені без додержання нотаріальної форми; укладені під впливом обману, погрози, насильства чи збігу тяжких обставин; у випадку зловживання представником недієздатної особи своїми повноваженнями (напр., укладення договору на умовах, значно менш вигідних, ніж ті, на які особа могла б претендувати через суд) та інші. Визнання такого договору недійсним тягне за собою анулювання правових наслідків з моменту його укладення. Проте, враховуючи той факт, що кошти, отримані за цим договором, призначені для задоволення поточних потреб одержувача поверненню не підлягають. Вважаємо, що зворотне стягнення можливе лише у випадку укладення договору під впливом насильства, обману чи погрози з боку отримувача аліментів.

Поєднання приватних інтересів та імперативного регулювання спостерігається також у випадках припи-

нення права на аліменти. З одного боку, СК чітко встановлює перелік підстав припинення та позбавлення права на утримання чи обмеження його строком (ст.ст.82,83,85,87). З іншого боку, подружжя може домовитися про припинення такого права. Так, відповідно до ст.89 СК України, подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати. Такий договір має бути нотаріально посвідчений і підлягає державній реєстрації.

Загалом зміна концепції регулювання сімейних відносин в напрямку розширення свободи волевиявлення їх учасників є досить прогресивною. Проникнення приватно-правових методів та механізмів у сімейні відносини призвело до появи поряд з імперативним договірним регулюванням, змінилося співвідношення публічного і приватного інтересів. Учасники отримали можливість за допомогою домовленостей встановлювати для себе той чи інший договірний режим майна, визначати зміст аліментних зобов'язань, укладати між собою будь-які цивільно-правові договори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права. – М., 2003. Воспроизводится по пятому изданию. – С.-Петербург, 1916.
2. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Том 3. – С.-Петербург, 1896.
3. Червоний Ю.С. Сімейне право України. – К., 2004. – С.398.
4. Смирнов Р. Удостоверение соглашения об уплате алиментов // Российская юстиция. – М., Юрид. лит., 1999. – №40. – С.21.
5. Антошкіна В.К. Договірне регулювання відносин подружжя, автореферат дис.канд.юр.наук за спец. 1203. – Харків, 2006. – С.20.
6. Антокольская М.В. Семейное право. – М., 1999. – С.420.
7. Пчелинцева Л.М. Семейное право: Учебник для вузов. – М., 2003. – С.362.
8. Червоний Ю.С. Науково – практичний коментар Сімейного кодексу України. – К., 2003. – С.460.
9. Хазова О.А. Брак и развод в буржуазном семейном праве. – М., 1988. – С. 340.